

ÖREGKOR ÉS AZ ÉLETÚT ELBESZÉLÉSE

Öntükröző eljárások Jókai kései verses önéletrajzában

Az önéletrajz kérdésével foglalkozó Jókai-szakirodalom legutóbbi darabjai¹ szerint Jókai nem írt olyan kronológiai ívre felfűzött élettörténeti narratívát, amely az önéletrajz műfajának megfeleltethető volna. Még az önéletírói paktumként felkínált *Negyven év visszhangja* és az *Önéletírásom* című szövegekkel kapcsolatosan is erős kételyek merültek fel, mind a hiteles és egységes „én” szerzői áthagyományozásának szándéka, mind pedig olvasói rekonstruálása tekintetében. Az említett értelmezésekben a Jókai-szövegek autobiografikus korpuszában vizsgálata és illetően értékelését nagyban befolyásolta az önéletrajz műfajának Lejeune-féle poétikai koncepciója. Az autobiografikus szövegek értelmezésében megidézett elméleti modellek fő problémája azonban, hogy általános jellemzőket kér számon olyan egyedi eseményeket, viselkedésmódokat és pszichológiai folyamatokat elbeszélő szövegtípusokon, amelyek idő, tér, hiedelemrendszer és társadalmi hovatartozás tekintetében rendkívül változatos autobiografikus narrátorokat rejthetnek magukban. Az emlékezet, a tapasztalat, az identitás, a megszövegezés és a közvetítés módjának történetileg és kulturálisan meghatározott alanyaiként az autobiografikus szövegek narrátorai nemcsak reprodukálják, hanem felül is írják, hallgatólagosan vagy deklaráltan kritizálják az énelbeszelés kulturálisan meghatározott létező korlátait. A mindenkori énelbeszelések határain belül vagy azok ellenében értelmezve saját életüket, a narrátorok mindig változtatnak is az elbeszelés kritériumainak lehetséges feltételein és olvasási módozatain. Az autobiografikus elbeszélők tehát tudatosan vagy öntudatlanul örökölték meg az önéletírás kulturálisan hagyományozott változataihoz való igazodásukat, vagy pedig az ismert mintáknak való ellenállásukat. A változások dinamikájának kontextusában alternatív, sajátos, egyedi jellemzőkkel rendelkező szövegtípusok születnek: létező megszólalási módok alakulnak át, és új lehetőségek bukkannak elő. Az autobiográfia ebben a tekintetben tehát inkább gyűjtőfogalomként, mintsem egyetlen meghatározott műfaj megnevezéseként értendő. Az élettörténetek olvasásához és értelmezéséhez rendkívül pragmatikus szempontokat nyújtó Sidonie Smith és Julia Watson az autobiografikus szövegek ötvenkét, történetileg és kulturálisan meghatározott és így módon jelentős mértékben eltérő változatát sorolta fel könyvében.² A műfajváltozatok között szerepel az apológia, az egyes szám második és harmadik személyben elmondott autobiográfiák, az autofikció (egyes szám első személyben elmondott fikciós narratíva), a Bildungsroman, a fogság- és konverziós-narratívák, a napló, a geneológia, a levél, a memoár, az oral history, a börtön-történetek, a harmadik személy-

1 BÉNYEI Péter, *Tükör által... Az önéletírás változatai és antropológiai távlatai a Jókai-prózában (A tengerszemű hölgy; Öreg ember nem vén ember)*, *Studia Litteraria* (48.), 2010, 150-181. TÖRÖK Lajos, „A saját életem színének keresztül kell rémülni a munkáimon”: Jókai Mór és az önéletrajz útvesztői, *Alföld*, 2014/1, 85-105.

2 Sidonie SMITH, Julia WATSON, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, Minneapolis, London, Minnesota UP, 2001, 183-207.

ben írtautoportré, a különféle túlélés-történetek, a tanúságtétel, a trauma-narratívák, az útleírások, valamint számos további, a magyar szaknyelvben ismeretlen műfajváltozat. Smith és Watson az autobiográfia általános műfaji és formai szabályainak meghatározása helyett az énreprezentáció történetileg meghatározott gyakorlatként tekint az élet narratív elbeszélésére vállalkozó szövegekre. E megközelítésmód legfontosabb elméleti hipotézise tehát az autobiografikus szövegek adott történeti kontextusban való társadalmi és kulturális beágyazottságának a tételezése. A kulturális elit normatív előírásait tartalmazó források mellett a hétköznapi ember ego-dokumentumait és különféle írásgyakorlatait vizsgáló kutatási irányzatok az íráshasználat szintén e pragmatikus irányzatához köthetők. A különféle szövegtípusok kulturális gyakorlatként való értelmezése a megírás alkalmaira, motivációira és a megszövegezés stratégiáira, a szöveg lehetséges funkciójára, valamint az irodalmiság és a közölt tartalom hitelességének kérdésén egyaránt túlmutató használati értékére, tehát nem poétikájára, hanem pragmatikájára terelték az értelmezők figyelmét. A továbbiakban e pragmatikus szemlélethez kívánok kapcsolódni az itt bemutatott forrás értelmezésében.

Jókai Mór *Életem* című verses önéletrajza

Az Országos Széchényi Könyvtár egy kis piros vászonkötésű, ötvenkét folióból álló füzetben őrzi Jókai Mór *Életem* című verses önéletrajzát.³ A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1912-ben vásárolta meg Jókai irodalmi és művészeti hagyatékát, a fekete és lila tintával írt autográf kézirat tehát ekkor került a Nemzeti Múzeum, majd később az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába. A hagyatékról a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattári Növedéknapló-peccsétje szerint 1937-ben készült lista *Jókai Mór irodalmi és művészi hagyatékának becslési és átvételi lajstromai* címmel.⁴ E lajstrom 23. oldalán kezdődik a megvásárolt kéziratok felsorolása, amelyek között a 11. tétel az *Életem* című verses élettörténet 100 korona becsárral.

Annak ellenére, hogy a kézirat minden jel szerint régóta hozzáférhető az említett közgyűjteményben, mindezidáig elkerülte a kutatók figyelmét; nincs tudomásom említéséről egyetlen, Jókai életművét értelmező kontextusban sem. Pedig 1911-ben, tehát a Nemzeti Múzeumba való bekerülését megelőző időszakban még nyomtatásban is megjelent Az Ujság című lap áprilisi számaiban, igaz hogy nem egész terjedelmében, hanem első nyolcvan sorának mellőzésével.⁵

Az önéletrajz, már a választott verses formulából adódóan is, erőteljesen retorizált és poetizált írásmű. Keretes elbeszélés, amely az én alakulástörténete helyett egyrészt a társadalmi érvényesülés sikertörténetévé, másrészt pedig egy szociális kapcsolatrendszer elbeszélői leírásává válik. Retrospektív autobiografikus elbeszélés, amely narrátort mitikus vagy legalábbis metaforikus környezetben, az „Olympus magaslatán” mutatja be, amint onnan mintegy letekint, visszatekint életének fontosabb eseményeire. Csak helyenként jellemzi az én-analízis, az életrajzot inkább az életpályát befolyásoló, fontosnak vélt események és a meghatározó kortársportrék felvonultatása uralja. A narrációt tehát nem az életút korszakainak, a fontos életeseményeknek és a meghatá-

3 Jelzete: OSZK Kt., Oct. Hung. 692.

4 Jelzete: OSZK Kt., Fol. Hung. 1945.

5 JÓKAI Mór, *Életem*, Az Ujság, (9)1911/ 90. sz. (ápr. 16.), 5–6; 92. sz. (ápr. 19.), 1–2; 93. sz. (ápr. 20.), 1–2; 94. sz. (ápr. 21.), 1–2; 95. sz. (ápr. 22.), 1–2; 96. sz. (ápr. 23.), 6–7.

rozó átmeneteknek a szigorú kronológiája, hanem legfontosabb referenciapontja, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc felvillantott eseményei és egy tematikusan válogatott portrégaléria strukturalja. Az önéletrajzi elbeszélés egyrészt egy történelmi esemény kontextusában, másrészt pedig kortárs személyiségek közösségi hálózatában jeleníti meg elbeszélőjét. Ez a koncepció szerkezetileg két részre osztja az önéletrajzot: az első rész az 1848-49-es események felvillantása után a Jókai-féle autobiografikus elbeszélések olyan szokásos képeit idézi, mint a leégett Komárom, a forradalom utáni bujdosás és a rejtőzködéssel összefüggő írói álnévhasználat, majd ezt követi az irodalmi sikerek és a politizálás sommás megemlézése, valamint olyan, maradandó élményt hagyó természeti katasztrófák felidézése, mint az 1863-as aszály. Az önéletrajzi elbeszélés második szerkezeti egysége nem más, mint az öngyilkossá lett néhai kortársait felvonultató portrégaléria. A narrációból nem derül ki az öngyilkosok neve, csupán a portrék leírásából lehet következtetni a személyekre.⁶ A leírások alapján megjelölt kortársak: Czákó Zsigmond⁷ (1847), a halálba rohanó Petőfi (1849), Zeyk Domokos honvéd százados⁸ (1849) Molnár József ügyvéd, Jókai fiataalkori főnöke (1849), Széchenyi István⁹ (1860), Teleki László¹⁰ (1861), Nyáry Pál¹¹ (1871), Vidats János¹² (1873), Franciszek Smolka¹³ (1899), Rudolf trónörökös (1889) és Krisztián Pál Pius¹⁴ (1863). A felvonultatott öngyilkos-lajstrom meglehetősen problematikus:

6 A Zeyk Domokos honvéd százados azonosításában nyújtott segítségével köszönet Hermann Róbertnek. A Franciszek Smolka azonosításában nyújtott segítségével köszönet Deák Ágnesnek. A Krisztián Pál Pius azonosításában nyújtott segítségével köszönet Zakar Péternek. Közbenjárásért mindhárom esetben köszönet Völgyesi Orsolyának.

7 Az itt felsoroltak halálával Jókai korábbi írásaiban is többször foglalkozott. Czákó halálát követő cikke: JÓKAI Mór, *Czákó Zsigmond emléke* = Uő., *Cikkek és beszédek* 1. (1847. január 2 – 1848. március 12), s. a. r. SZEKERES László, Bp., Akadémiai, 1965, 437–440. *Magyar költők sorsa* című írásában is megemlíti: JÓKAI Mór, *Magyar költők sorsa* = J. M., *Cikkek és beszédek* 4. (1850–1860), s. a. r. H. TÖRÖ Györgyi, Bp., Akadémiai, 1968, 113–119. (Czákóról a 116–117. oldalon.) A cikk eredetileg 1854. márc. 26-án jelent meg a Vasárnapi Ujságban.) Czákó öngyilkosságáról és az azzal kapcsolatos kortárs megnyilatkozásokról legutóbb: SZILÁGYI Márton, „Sötét halálával az öngyilkoláshoz...” *Czákó Zsigmond halála* = Uő., *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007, 103–118.

8 Zeyk Domokos honvéd százados (1816–1849) a segesvári csatában esett el 1849. július 31-én. (Vö. BONA Gábor, *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, II., Bp., Heraldika, 2009, 576–577.) Halálának történetét Jókai *Az utolsó vers s az utolsó golyó* című írásában is megörökítette. (Lásd: Vasárnapi Ujság, (21)1874/52. sz., dec. 27., 834–836. Köszönet Hermann Róbertnek, hogy a szövegre felhívta a figyelmem.)

9 Jókai Széchenyi halálát közvetlenül követő írása: JÓKAI Mór, *Széchenyi megszűnt e földön élni!* = Uő., *Cikkek és beszédek* 5. (1850–1860), s. a. r. H. TÖRÖ Györgyi, Bp., Akadémiai, 1968, 364–366. (A cikk először 1860. április 15-én jelent meg a Vasárnapi Ujságban.)

10 A Teleki halála kapcsán írt cikk: JÓKAI Mór, *Teleki László meghalt* = Uő., *Cikkek és beszédek* 6. (1861. január 7 – 1865. június 24), s. a. r. LÁNG József és RIGÓ László, a jegyz. írta KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1975, 63–65. (Először a Vasárnapi Ujság 1861. május 12-i számában jelent meg.)

11 Jókai a politikus Nyáry Pál halálakor írt cikke: JÓKAI Mór, *Nyáry Pál halálakor* (1871. április 21-én) = Uő., *Életemből*, 2., Bp., Unikornis, 1997 (Jókai Mór Munkái, Gyűjteményes Díszi kiadás 96.), 121–122.

12 Vidats János, az egykori márciusi ifjak egyikének öngyilkosságát Jókai *A márciusi fiataltság* című visszaemlékezésében is elmesélte: JÓKAI Mór, *A márciusi fiatalság* (Visszaemlékezés) = Uő., *Írói arcképek*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Művelt Nép Könyvkiadó, 1955, 220–221. Ugyanitt írt Nyáry Pálról is.

13 Franciszek Smolka galíciai képviselő volt a bécsi államtanácsban. 1861 augusztusában a magyarokat védelmébe vette egyik beszédében, és tiltakozott a magyar országgyűlés feloszlata ellen. Smolka fellépése után a lengyelbarát manifestációk sora következett. Jókai verset is írt hozzá; a költemény az Üstökösben jelent meg. (CSAPLÁROS István, *A magyar szabadságharc bukása és a januári lengyel felkelés kitörése között* = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX–XXXI*, Miskolc, Kiadja a Herman Ottó Múzeum, 1993, 283–284.)

14 Krisztián Pál Pius (1801–1863) bencés pap. 1837-ben a komáromi gimnázium tanára volt, később jószágkormányzó Tihanyban. 1863-ban halt meg füstmérgezésben. Jókai valószínűleg rá utal *Utazás egy sírdomb körül* című könyvének *Képek és fák* című fejezetében: „Sokan fognak még emlékezni, akik a múlt évtizedekben Balatonfüreden megfordultak,

1. Petőfi esetében nyilvánvalóan metaforikusan értendő az öngyilkosság ténye. 2. Jókai jurátuskorabeli princípálisai kapcsán a szöveg nem egy, hanem két személyt említ. Molnár József mellett Jókai ügyvédgyakornoki periódusának másik hivatali főnöke a sikeres, szlovák származású pesti ügyvéd, Alexander Vrchovsky volt.¹⁵ Vrchovsky halálának körülményeiről nincs információ. Ha hihetünk azonban *A tengerszemű hölgy*-ben Molnár Józseffel kapcsolatosan leírtaknak, akkor a két személy halála nem tehető azonos évre, mint ahogy a szöveg állítja.¹⁶ 3. A leírásnak megfelelő galíciai lengyel politikus, Franciszek Smolka halálának körülményeiről szintén nincsenek információim. Smolka idős korában halt meg, és a róla készült életrajzi cikkek nem említik az öngyilkosság tényét. Elképzelhető, hogy Jókait Smolka esetében megtévesztette az emlékezte, vagy pedig szándékos, a saját elbeszélését szolgáló ferdítésről van szó.

Az öngyilkosok felvonultatásának indoka magyarázatkeresés tettekre, és az elbeszélő szuicid gondolatainak legyőzése, visszaautásítása. A halál motívuma egyébként teljes mértékben átszővi az elbeszélést: az első szerkezeti egység különböző elbeszélte időpontjaiban háromszor jelenik meg a halál nemtője, hogy magával ragadja a narrátort, aki életkedvére, élni akarására, Istenbe vetett hitére hivatkozva küldi el a halál ügynökét magától. Ugyanez a motiváció tartja őt vissza a megidézett kortárs öngyilkosok maguk körébe való csábításának pillanataiban is. Az elbeszélés végső szerkezeti egysége a kezdő kerethelyzethez tér vissza, azzal a különbséggel, hogy narrátorra immár nem egyedül, de nem is a halál, hanem a szerelem nemtője társaságában végez felmérést aktuális élethelyzetéről.

A kézirat nem tartalmaz a létrejöttére vonatkozó dátumot, a könyvtári katalogizálási munkálatok azonban 1899 körülre datálták keletkezését. Az időpont helyénvalónak tűnik, hiszen a költemény utolsó részében megidézett szerelem nemtője egyértelmű utalás Jókainak a fiatal, alig húsz éves Grosz (Nagy) Bellával kötött második házasságára, amelyre 1899. szeptember 16-án került sor. Az életút retrospektív szemléljét és értékelését elvégző verses önéletrajzi narratíva keletkezése tehát minden bizonnyal 1899 utolsó harmadára, vagy Jókai életének ezt követő periódusára tehető.

Mi motiválta vajon az életút retrospektív szemléljét az idős, hetvenöt éves Jókai számára? Mire szolgálhatott a verses önéletrajzi elbeszélés, milyen funkciója lehetett? S noha kéziratban maradt, lehetett-e jelentősége a külső tekintettel való számolásnak a narráció megszövegezésekor, egyáltalán milyen külső tekintetre számíthatott az elbeszélő? Végső soron pedig: a valóságos médiasztár,¹⁷ a sajtó közegében magát kipróbált, évtizedes ta-

arra a jovialis alakra, aki egy csokoládészínű kabátban, mely a hátán kezdett már megfakulni, végig járt a sétányon, s mindenkinek tudott valami kedveset mondani: a jó »Pius«-ra. Valamikor komáromi bencés tanár volt, gyerek-koromtól ismertem, később tihanyi adminisztrátor. Tőle kaptam ajándékba két fát, mikor ott jártam egyszer; egy füredi spanyolmeggyet és egy »Veszerle«-barackot. Mind a kettő specialitása Fürednek, korán és sokat termő. Mire a fák megnőttek, az én öreg barátom azt tette, hogy egy este, vidám tarokkozás után, mérget vett be: reggelre halva találták az ágyában. – Rettentő eset volt. – Ha már a pap is elveszti a hitet!” JÓKAI MÓR, *Utazás egy sírdomb körül*, Bp., Révai Testvérek tulajdona, 1898 (Nemzeti Kiadás 95.), 186–187.

15 Jókai nemcsak patvarista volt 1846-ban Alexander Vrchovskynál, hanem egy időben nála is lakott. A pesti ügyvéd Jókai egész családjával jó kapcsolatban volt. (Vö. DEMMEL József, *Magyarok és szlovákok Jan Gerometta pesti leveleiben = Tanulmányok Budapest múltjából XXXVII.*, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 111.)

16 Molnár József 1849-ben halt meg, Vrchovský viszont csak 1865-ben. *A tengerszemű hölgy* Molnár halálára vonatkozó sorai: „Hajdani főnököm, a catói jellemű, derék Molnár József, a nemzeti vészbíróság elnöke, már megadta a példát. Ott feküdt előttem a világsi fenyéren, önkéntől megölve; nem tudta túlélni azt a látványt, mikor az utolsó huszár is kettétörte a kardját.” (Jókai Mór, *A tengerszemű hölgy*, s. a. r. SZEKERES László, Bp., Akadémiai, 1972 (JMÖM, Regények 55.), 104.

17 A kifejezéssel Szajbely Mihály Jókai-monográfiájának az író ötven éves jubileumi ünnepséget tárgyaló fejezetére uta-

pasztalattal rendelkező Jókai miért maradt e forrás esetében a magánszféra kéziratos közege, és miért választotta a próza helyett az életút verses retrospekcióját? A kérdések megválaszolására a magánjellegű szövegtípusok nem dokumentumként és nem is műfajként, hanem kulturális gyakorlatként való felfogása segít az elkövetkezendőkben.¹⁸

Élettörténetek, alkalmak

A Jókai-szakirodalom az író autobiografikus írásai kapcsán rendszerint két, „hivatalos”-nak tekintett önéletrajzot szokott megemlíteni: a *Negyven év visszhangja* és az *Önéletírásom* című szövegeket.¹⁹ Az értelmezések az önéletrajz műfaji kritériumaira, illetve e kritériumoknak a Jókai-életműben való hiányosságaira koncentrálnak azonban kevés figyelmet szenteltek az említett szövegek megfogalmazásának releváns kontextusaira.²⁰ Ilyen releváns kontextusokra mind a néprajztudomány, mind pedig a szociológia felől jövő értelmezések felhívták már a figyelmet. A néprajztudomány az átmeneti rítusoknak az önéletrajzi ihletettséggű szövegek megszületésében játszott szerepét hangsúlyozza. Az autobiografikus beszédmód ugyanis a legkülönbébb helyzetekben előfordulhat, azonban nagyobb eséllyel kerül sor tényleges megfogalmazására jellegzetes, az önreflexiót fokozottan stimuláló élethelyzetekben, az egyén életének olyan jellegzetes fordulópontjain, amelyek szinte kényszerítő erővel hatnak az életút retrospektív felmutatására és újraértelmezésére, az illető termelt (teljesítményen alapuló) és szociális (örökölt) tőkéjének áttekintésére.²¹ Az autobiografikus történetek pragmatikus-szimbolikus szociológiai értelmezése három meghatározott tényező szerepét emeli ki az élettörténetek létrejöttének folyamatában: a történet elmesélőjét, vagyis az autobiografikus narrátornak nevezett történetgyártót, a történet létrejöttét „kikényszerítő” személyi vagy intézményes tényezőt, valamint a történetet értelmező olvasót, hallgatóságot, fogyasztót. Az élettörténetek megfogalmazását kikényszerítő elemek olyan személyi, intézményes vagy kulturális hatóerővel rendelkező tényezők, amelyek életük elmesélésére szólítják fel az egyéneket, vagy éppenséggel kiprovokálják belőlük az ilyen típusú szövegeket. Az elbeszélés alkalmai egyaránt vonatkozhatnak intim helyzetekre és példaértékű társadalmi-szakmai életpályákat megjelenítő történetek formális alkalmakkor való megszövegezésére.²²

Jókai Mór *Negyven év visszhangja* és *Önéletírásom* című autobiografikus szövegeinek létrejöttét egyaránt formális alkalmak motiválták. Az eredetileg 1893 őszére tervezett, ám az elhúzódnak a készülődés miatt csak 1894-ben sorra kerülő ötvenéves írói jubileum megünneplésének gondolata ugyanis már tíz évvel korábban is felmerült. A „jubileumok iránt nagy érzékkel bíró” Komócsy József, a Petőfi Társaság alelnöke filológiai

lok: SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór (1825-1904)*, Pozsony, Kalligram, 2010, 318-323.

18 Más szövegtípuson, ám hasonló állásponttal végzett korábbi elemzésem Petelei István jegyzetfüzeteiről: TÖRÖK Zsuzsa, *Petelei István és az irodalom sajtóközege. Média- és társadalomtörténeti elemzés*, Bp., Ráció, 2011, 101-137.

19 Vö. BÉNYEI, i. m., 150. TÖRÖK L., i. m., 97.

20 Az élettörténetek releváns és irreleváns kontextusának fogalmát Keszeg Vilmos Rudolf Carnap *The logical Syntax of language* című könyve alapján említi. A releváns kontextus nyelven kívüli (kiemelkedő időponthoz, az emberi élet fordulópontjához, évfordulókhoz kötődő rítus), az irreleváns kontextust a beszédeseményen belül elhangzó szövegek alkotják. (KESZEG Vilmos, *Élettörténetek populáris regiszterekben = Emberek, életpályák, élettörténetek*, szerk. JAKAB Albert Zsolt, KESZEG Anna, KESZEG Vilmos, Kolozsvár, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza János Néprajzi Társaság, 2007 (Kriza Könyvek 30.), 159.

21 Vö. KESZEG, i. m., 159-160.

22 Ken Plummer szociológusra hivatkozva említi: SMITH, WATSON, i. m., 50-51.

kutatásainak eredményeként 1883-at jelölte meg az író ötvenéves írói működésének esztendejeként. Jókai azonban tiltakozott a korai jubileum ellen, s írói pályájának kezdetét a Komócsy által számítottnál tíz évvel későbbre, *A zsidó fiú* című, az Akadémia által dícséretben részesített drámája megírásának idejére, 1842-re tette.²³ Az 1883-ban felmerült ötvenéves írói jubileum gondolata azonban életpályájának és írói működésének retrospektív újragondolására készítette, és e készítés eredményeként írta meg 1883. május 29-én a *Negyven év visszhangja* című autobiografikus ihletettségu szövegét.²⁴ A tíz évvel későbbi tényleges jubileum aztán ismét életpályája értékelésének a helyzetével szembe-sítette; ekkor született (1895-ben) az *Önéletírásom* című szöveg.²⁵

Az *Életem* című verses önéletrajz azonban nem az előzőekhez hasonló formális alkalom, hanem egy komoly magánéleti krízishelyzet nyomán íródott. Jókai Mór rendkívül látványos életpályája, az írói mesterségben elért páratlan 19. századi sikere, ünneplése, elért társadalmi presztízse, egyszerűen folyamatos diadalmenete a húsz éves Grosz (Nagy) Bellával kötött házassága után derékba tört, vagy legalábbis súlyosan megrendült. Nemcsak közvetlen családja, Fesztyék és a Hegedüs család, hanem szélesebb rajongótábor, olvasóközönsége, maga a közvélemény döbbenettel és megbotránkozással fogadta a hírt. A fiatal színésznővel kötött házasság nem illett az agg író utolsó éveiről elképzelt társadalmi vízióba. A sajtó már 1899 nyarán, Jókai, Grosz Bella és a színésznő anyja balatonfüredi közös nyaralása után megszéllőztette a házasságkötés gondolatának hírét, és a továbbiakban is folyamatosan, néha agresszív hangvétellel tudósította az olvasóközönséget a fejleményekről.²⁶ A sajtónyilvánosság mögött az igazi botrány azonban családi körben, a magánszféra közegében zajlott. A házasságkötés szándékának híre által keltett botrány óriási méretűvé duzzadt egyrészt a Feszty-család, másrészt pedig Jókai unokahúga, Jókay Jolán és férje, id. Hegedüs Sándor, az akkor komoly politikai és közéleti szerepet játszó kereskedelemügyi miniszter által gerjesztett hangulatkeltés révén. A családtagok mindent megtettek a házasságkötés megakadályozása érdekében, majd az aggkori elmebetegség és szexuális erotómánia orvosi diagnózisának megkonstruálásával próbálták utólag (legalábbis örökösödési szempontból) érvénytelenné nyilvánítani a házasságot.²⁷ Ennek, a magánszférában és a társadalmi nyilvánosságban egyaránt ki-

23 Vö. RÓZSAFALVI Zsuzsanna, „Ötvenéves aranylakodalmom a múzsával”. A Jókai-jubileum és a díszkiadás története, Budapesti Negyed, 2007/4, 337–338.

24 A szöveg *Jókai a maga irodalmi munkásságáról* címmel került be a jubileumi nemzeti díszkiadás 100. kötetébe. JÓKAI Mór, *Jókai a maga irodalmi munkásságáról* = *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története. Az előfizetők névsorával és a 100 kötet részletes tartalomjegyzékével, valamint az összes írásainak bibliográfiájával*, Bp., Révai, 1907 (Nemzeti Kiadás, 100.), 118–133.

25 JÓKAI Mór, *Önéletírásom* = *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, 134–154.

26 A Jókai második házasságával kapcsolatos sajtóközlemények listáját és a házasságkötés kronológiáját lásd: LUGOSI András, *A szerelem bolondja? Jogi-antropológiai tanulmány az öregségről és az örökségről*, Budapesti Negyed, 2007/4, 380–381.

27 Lugosi András meggyőző érvelésében Jókai esetében a családtagok által megkonstruált aggkori elmebetegség és szexuális erotómánia annak az orvos-páciens közötti hatalmi viszonynak volt az eredménye, amelyet a 19. századi pszichiátriában még jóval kisebb mértékben szabályoztak, mint később. E hatalmi viszony abban nyilvánult meg, hogy a viselkedés érvényesnek tekintett szociális normáira irányuló védelmi funkció dominánsabb volt, mint a gyógyító szerep. (Jókai második házasságának részletes elemzése: LUGOSI, i. m., 360–410.) Jókai így írt erről 1901 májusában Feszty Árpádnak: „Mielőtt megesküdtem szeretett feleségemmel, a kivel most oly boldog két évet töltöttem el, a milyenhez hasonlót az előtt soha, Ti ki akartátok jelenteni, orvosi vizsgálat után, hogy agylágyulásban szenvedek s örültek házába akartatok záratni.” (Jókai Mór - Feszty Árpádnak [Bp., 1901. máj. 23.] = „...örültek házába akartatok záratni”. Jókai Mór kiadatlan levelei és Feszty Árpádné Jókai Róza visszaemlékezései, s. a. r. F. ALMÁSI Éva, Bp., Enciklopédia, 2001, 119.) Az orvosi vizsgálatokat igazoló nyilatkozatot lásd uo., 193.

nosnak tartott életeseménynek lett a következménye, hogy az író életének utolsó évei a Jókai-biográfiák vakfoltjává váltak. Noha a családtagok utólag mégis elvetették az elmebetegség gondolatát, a feltevés, hogy Jókai öregkori tébolyultságának köszönhető második házasságkötése a nála 54 évvel fiatalabb színésznővel, sokáig kísértett. Az öregkor és az utolsó évek tabusításának folyamatában Mikszáth Jókai-életrajzának *alkony* metaforája is jelentős szerepet játszott.²⁸ A metafora ugyanis nemcsak Jókai utolsó éveinek szándékos elhallgatását eredményezte, hanem az öregkori életesemények egyértelmű hanyatlásként való felfogását is.²⁹ Ugyanezt a metaforát és az általa felidézett jelentésmezőt használta később Feszty Árpádné az idős Jókairól szóló visszaemlékezésében.³⁰

Jókai tehát a Grosz Bellával kötött házassággal egy időben olyan krízishelyzetbe is került, amely egyrészt felerősítette benne az öregedés tapasztalatát, másrészt pedig az életével való szembenézésre és annak narratív megszövegezésére készítette. Az 1899 körüli, utáni regényei (az *Öreg ember nem vén ember*, az *Egetvívó asszonyszív*) és autobiografikus szövegei (a tárgyalt verses önéletrajz, valamint az 1899. október 1-jétől a Magyar Nemzet tárcarovatában közölt *Az én életem regénye* című szöveg) egyaránt értelmezhetők ennek a krízishelyzetnek a kontextusában. A kulturális antropológia által a házasság és a halál közötti átmeneti állapotként felfogott öregedés tapasztalata azonban már ezt megelőzően is egy jó ideje foglalkoztatta Jókait, ennek az érdeklődésnek pedig több szöveges megfogalmazása is született.

Öregkor és textuális reprezentáció Jókainál

Az öregedés élet- és kórtanát a humántudományok érdeklődésével ötvöző kulturális-antropológiai gerontológia az öregedés folyamatát hanyatlásként felfogó és láttató empirikus kutatások ellenében e folyamat progresszív vonatkozásait kívánja megmutatni. A kultúrát olyan szimbolikus jelentéshálózatok összefüggéseként fogja fel, amelyben a jelentést a folyamatos textualizáció, az életünk szöveggként való megélése és reprezentálása szavatolja. Az irányzat az öregedés (*ageing*) poétikájára hívja fel a figyelmet, tehát az öregedésre nem mint passzív biológiai folyamatra, hanem mint aktív, kreatív, folyamatában létező jelenségre fókuszál, amely egyrészt irodalmi reprezentációk témája, másrészt pedig az önreprezentáció olyan narratív textúrája, amely nagyjából az életközéptől tudatosul az emberben.³¹ A házasság és a halál között átmenetként felfogott öregedés élménye ugyanis sajátos irodalmi reprezentációkban ölthet testet és sajátos írásgyakorlatokat eredményezhet.

Az eredetileg 1883-ra tervezett írói jubileum gondolatára született *Negyven év visszhangja* egyetlen említés kapcsán foglalkozik az öregedés problémájával, és ennek az említésnek is csupán a szöveg központi gondolatához, az írás és az írói teljesítmény kérdéséhez van köze. A regényalakjai kapcsán gyakran felrótt lélektani hitelenség hiányának magyarázataként a szöveg narrátora a szereplőivel való azonosulás számára elkerülhetetlen mozzanatát említi, és azt a tényszerű felismerést, hogy az idő

28 Vö. LUGOSI, i. m., 360–361.

29 Mikszáth Jókai-életrajzában a második házassággal foglalkozó fejezet *Az alkony* kifejezést kapta: MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, II., Bp., Akadémiai, 1960, 171–179.

30 FESZTY Árpádné, *Jókai alkonya* = F. Á-né, *A tegnap*, Bp., Légrédy, 1924, 111–150.

31 Az öregedés poétikai megközelítéséhez ld. William L. RANDALL, A. Elizabeth MCKIM, *Reading Our Lives. The Poetics of Growing Old*, Oxford, Oxford UP, 2008.

múlása ellenére sem tud ezen a módszerén változtatni: „Vénebb leszek, de okosabb nem.”³² Autobiografikus forrásként a szöveg egy olyan koherens teljesítménytörténetnek tekinthető, amelynek fő szervezőelve a mennyiségében is lenyűgöző írói életpálya magyarázata. Az élettörténet különféle eseményeinek elbeszélése mind annak a szöveg elején feltett kérdésnek a megválaszolására irányul, hogy hogyan is lehetett ilyen mennyiségű szöveget összeírni. Az átélt történelmi események (a gyermekkor emlékeiként említett napóleoni háborúk, a táblabíró korszak, a szabadságharc évei, majd az azt követő időszak) és az élettörténet kiemelkedő momentumai a családi környezettől az iskoláztatáson át a Laborfalvi Rózával kötött házasságáig, majd az írói pályát segítő kiadók, fordítók számbavételével e teljesítményorientált írói pálya tematikai és pszichológiai-szociális feltételeiként mutatkoznak meg. A tervezett írói jubileum formális alkalmára íródott szövegen jól érződik az alkalom kényszerítő, a megszövegezés módját előíró jellege: a szöveg narrátoraként az a „professionatus író”³³ tekint vissza pályájára, aki tudatában van annak, hogy mérhetetlen írói teljesítménye immár az idő múlásának függvényében mérhető.

A tényleges ötvenéves jubileum alkalmából íródott *Önéletírásom* hasonló módon az életpálya termelt és szociális tőkájének a retrospektív áttekintésére vállalkozik. Egy rövid, a megírás konkrét alkalmát megemlítő és az írói pálya kivételességét talán még az előzőnél is egyértelműbben hangsúlyozó bevezető után a szöveg tulajdonképpen a *Negyven év visszhangjának* kevés változtatással való átirata. Ily módon az öregedés tényének megjelenése szó szerint egyezik a tíz évvel korábban megírt szöveghellyel. Az *Önéletírásom* azonban kezdeti felütésében és záróakkordjaiban is foglalkozik az öregedés kérdésével, noha az ezzel kapcsolatos narratori attitűd ellentmondásos: a „kivenülttség” érzetét egyrészt elutasító, másrészt az öregedés gondolatát a halálra való felkészüléssel egy időben elfogadó magatartás.³⁴ A *Negyven év visszhangja* és az *Önéletírásom* tehát olyan formális alkalmakra íródott autobiografikus elbeszélések, amelyek egy polgári identitású narrátor³⁵ felhalmozott tapasztalati tőkájén alapuló életelbeszélését jelenítik meg. A megszövegezés stratégiaileg mindkét esetben egy sikeres, teljesítményorientált életpálya példakénti felmutatására törekszik.

Az *Életem* című verses önéletrajz az előzőekhez hasonlóan kiemelkedő írói életpálya és rendhagyó teljesítmény tudatában lévő narrátort jelenít meg, aki az elbeszélés kezde-

32 Jókai a maga irodalmi munkásságáról, 123.

33 „Én professionatus író vagyok negyven év óta. Szépirodalmi munkáim jövedelméből élek, tisztességesen, jogosult igényeimnek megfelelő módon.” *Uo.*, 131.

34 „Hetven éves koromban egy új hazát, egy új nemzetet, egy új családot és egy új irodalmat látok magam körül és nem érzem magamat benne idegennek és kivenültnek: én folyton együtt maradtam a megújulókkal; az új a régiből támadt s én együtt fejlődtem vele: ott maradtam a közepében, otthon vagyok benne: hozzájuk tartozom. S én tudom most is viselni a munka terhét, élvezni az örömeit, daczolni a szenvedésekkel, s remélni a jövőndőben. Minden este úgy hajtom álomra a fejemet, mint a ki a számadásait végkép befejezte, s minden reggel úgy kelek fel, mint a ki előtt még évtizedek feladatai állnak” *Uo.*, 134.

35 A polgári identitással kapcsolatos bekezdés ad magyarázatot az eredetileg Jókay vezetéknév Jókaira való változtatására is: „Jómódu nemesi családból származtam: atyám neve volt Ásvai Jókay József. Az y-grec a név végén nemesi privilegium volt, valaminthogy vármegyei hivatalt csak nemesek viselhettek. Atyám azonban nem maradt az atyai háznál »a kis urak« ősi gazdálkodását folytatni; hanem arra a szokatlan pályára lépett, melyen az egyéni tehetség szerzi meg az életmódot. Jogot végzett, ügyvéddé lett s e hivatása mellett városi hivatalt töltött be: a mit úgy hívtak, hogy »árvák atyja«. Halála után a számadása alatt levő pénztárak az utolsó fillérig rendben találtak. Én büszkébb vagyok az apám tiszta kezére, ki rám a polgári becsületet hagyta örökségül, mint az ősapám véres kezére, a ki harczi érdemeiért a nemesi címünket szerezte.” *Uo.*, 136.

tén a „legmagasb Olympon” állva tekint vissza életeseményeire és kortársaira. A *Negyven év visszhangja* és az *Önéletrásom* című szövegekkel ellentétben az *Életem* azonban már nem egy példaértékű szakmai pályafutás teljesítményorientált történetének az elbeszélése, hanem a teljes életutat a gondviselés kontextusában magyarázó történet, az öregedés és az elmúlásra való felkészülés egyre erősödő élményének a hangsúlyozásával. A hetvenes éveiben járó Jókait egyre gyakrabban és nyomasztóbban foglalkoztatta az öregedés és az ezzel együtt járó elmagányosodás gondolata, amelynek egyik legmegrendítőbb megfogalmazása hetvenkét éves korában született a *Solitudo* című szövegében.³⁶ A *Solitudo* a hosszú élet egyik fájdalmas következményének a felismerése: a rendre elhaló kortársak utáni elmagányosodásnak a tudatosítása. Az egyedüllét érzését pedig még inkább erősítette az a tény, hogy ekkor már jónéhány éve első felesége, Laborfalvi Róza sem volt az élők között.

A nagy korkülönbőség miatt is botrányosnak vélt Grosz Bellával kötött házasság és annak a család és a közvélemény által való negatív fogadtatása bizonyára még inkább felerősítette a hetvenöt éves íróban az öregedés élményét, ez az élethelyzet pedig látványosan befolyásolta e rendkívül termékeny és poétikailag iskolázott szerző írásgyakorlatait is. Az *Életem* című verses önéletrajzi elbeszélés így lett a második házasság okozta krízishelyzet és az öregedés élményére adott egyidejű reakció írásos kifejeződése. Az ifjúkort az 1848-49-es forradalom kontextusában, majd az egész életutat egy nagy túlélő narratívában bemutató verses önéletrajz a vége fele közeledve az öregedés, főként pszichésen terhessel való tapasztalatával szembesíti az olvasót:

Vizsgálatot tartok hát önmagam felett.
 Itéljen fölöttem a szív, mely *nem* szeret.³⁷
 Ki annyit szerettem, önmagamot soha:
 Mindenkihez édes, magamhoz mostoha.
 A mit csak szenvedtem, mind magam akartam,
 Mert nem válogattam a jóban, a rosszban
 Hát nem elég hosszú volt már az életem?
 Mire vár, mit kíván még ez a portetem?
 Ősszel lehull a makk, lesárgul a vaczkor:
 Hát a poétának mire jó az aggkor?
 Minden költőtársam, ki velem együtt élt,
 Egy sem érhet meg a hetvenedik télt.
 Szépen hazamentek, mikor lelkük lankadt:
 Új nemzedéknek nem alkalmatlankodtak
 Magam maradtam itt, halottkísérőnek,
 Fél százados ünnep megénekölőjének:
 Ott látom már őket ércszoborrá öntve
 Szomorú sohajjal hozzájuk köszöntve,
 A mi készlet nézsem a halál szemébe,
 A halhatatlanság csábító csalképe!³⁸

36 JÓKAI Mór, *Solitudo* (1897) = *Rózától Belláig. Jókai szerelmei*, szerk. KELECSÉNYI László, Bp., Holnap, 2002, 133–139.

37 Kiemelés az eredetiben. - T. Zs.

38 JÓKAI Mór, *Életem*, OSZK Kt., Oct. Hung. 692., 44. (A kézirat lapjai 1-től 52-ig meg vannak számozva. A hivatkozásoknál ezeket az oldalszámokat tüntettem fel.)

A verses önéletrajzi elbeszélésben egyöntetűen kirajzolódó identitásminta a társadalmi nyilvánosság önmegvalósító, sikeres narrátorának énrpercepciója helyett az elbeszélő főként magánszférában megélt öregedés-élményét tárja az olvasó elé. Az öregséggel mint az identitás konstitutív összetevőjével egyidőben az öregség tapasztalatának az átmenetisége is feltárul az elbeszélés során: a várakozás, a belátható elmúlásra való felkészülés, az eltávozás pillanata ugyanis bármikor bekövetkezhet. Az *Életem* erre vonatkozó sorai kísértetiesen tükrözik a néhány évvel korábban hasonló megfogalmazású *Önéletírásom* kezdeti felütéseit:

Fekhelyemre aként fekszem minden este,
Mint ki már nappal éltét bevégezte.
S minden reggel aként ébredek új napra
Mint kire évtized munkája van rakva.
Ott vagyok egedben, s taposom a földet,
Engem csak Te: – saját kezem meg nem ölhet.³⁹

A várakozás, az átmeneti állapot része az önkézzel véget vetett élet gondolata is, amely teljes egészében átszővi a verses önéletrajzot. Az öregség tapasztalata és a halál közeledte nyomán merül fel a narrátorban e folyamat felgyorsításának a gondolata: az élet önkézzel való bevégzésének a lehetősége. E gondolat kapcsán idéződik aztán fel azon kortársak sorozata, akik önkézzel vetettek véget életüknek, szám szerint tizenkettő. A tizenkettes szám csábító szimbolikája nyilvánvaló, hiszen a tizenhárom mint baljóslatú szám éppenséggel a narrátorra vonatkozna. Ennek a számszimbolikának az érdekében Jókai esetenként talán tudatosan, és nem kizárólag öregkori memóriájának köszönhetően, ferdített is a valóságon; erre próbáltam az öngyilkos-lista problematikus pontjainak korábbi említésekor utalni.

Tizenkét arczkép volt körül négy falamon,
Régiek, újabban [!], a hogy jött alkalom.
Mind híres férfiak, nevük följegyezve
A hír táblájára, a legelsőn kezdve.
Mikor odatettem őket a keretbe,
Mind úgy tekintett rám délczegen, nevetve.
Jó barát, nagy ember, dicső nemzetvezér
Magas polczon állók, hová nem jut veszély.
Költő, művész, szónok, főpap, király sarja,
A kiknek hatalmas lelke, szive, karja.
Azóta, hogy szobám velük körülvettem,
Öngyilkosok lettek mind a tizenketten...
Tizenkét öngyilkos arczképe körüllem:
Rámnéző szemeik hiába kerülöm.
Érzem rám szegezett szúró pillantásuk
Hallom néma ajkrol jövő sóhajtásuk.
Nem éjszaka jönnek: nappal kísértenek:

39 *Uo.*, 46.

Nem álom, valóság, a mi szót ejtenek.
A mikor köröttük szobám végig járom,
Mire gondolok? – Rosz szám a tizenhárom!⁴⁰

Jókait bizonyára traumatizálta is bizonyos tekintetben azoknak a kortársaknak az erőszakos halála, akikkel többé vagy kevésbé szoros kapcsolatban állt. A verses önéletrajzban is megemlített öngyilkos kortársakkal számtalan más, különféle műfajú szövegében, életpályája különböző korszakaiban foglalkozott. A róluk való írás aktusa önmagában is katartikus funkcióval bírhatott. Az emlékezet által felidézett érzelmek kezelésének hatékony módja ugyanis a velük kapcsolatos narratívaalkotás lehetett. Nem véletlen, hogy a szerkezetileg két részre oszló önéletrajzi elbeszélés, amely az életutat egy nagy, egyrészt a történelmi eseményeket, másrészt pedig a tragikus sorús kortársakat túlélő narratívában mutatja be, az írás terapeutikus funkciójával is foglalkozik:⁴¹

Van egy erős váram, az íróasztalom:
Az nekem, mi hajdan volt az oltárhalom,
Hol tűzzel áldoztak, a melynek a füstje,
Ha magasra felszállt, rosz Ármányt elűzte.
Van nekem egy varázsvesszőm: írótollam:
Egy egész világot bírok én e tollban.
Arany hull belőle, mint tündérmesében:
Földön hajlékot ad, csillagot az égben.
Violaszín tintám gyógyírrá vál benne:
Portest átmenekül az élő szellembe.
Ezzel a gyógyszerrel hányszor felköltöttem
Magam új életre, félig temetetten!
Óh mert a költészet a mennyei elem,
Gyönyörre változik benne a gyötrelem.
Ennek az ereje nem földi: – isteni!
Ki önmagát tudja újra teremteni. –⁴²

Az életről való írás terápia az életútnak az üdvtörténet kontextusában való megnyugtató újragondolása tekintetében is. A szöveg ugyanis felfogható egyfajta üdvtörténetként is, amely olyan élethelyzeteket, tapasztalatokat listáz, amelyek hatása alatt narrátora, a felsorakoztatott kortársakhoz hasonlóan, akár önmaga is véget vethetett volna életének,

40 Uo., 19-20. (Kiemelések az eredetiben. - T. Zs.)

41 Hasonló módon tölt be az írás vagy a szóbeli narratívaalkotás terapeutikus funkciót például háborús veteránok öregkori visszaemlékezéseiben. Vö. Nigel HUNT, Jan ROBBINS, *Telling Stories of the War: Ageing Veterans Copying with Their Memories through Narrative*, Oral History, Vol. 26, No. 2, Memory, Trauma and Ethics (Autumn 1998), 57-64.

42 Uo., 19. A terapeutikus funkciót betöltő íróasztal a *Negyven év visszhangjában* is hasonló módon jelenik meg: „Nem tartom semmi érdemnek, hogy sokat dolgoztam: nem követelek érte se a jelenkortól, de az utókortól semmit, még azt sem, hogy olvassák. Magamnak írtam: gyönyörűségem volt benne. Ez volt a világom, életemnek titka, utamnak vezetője, nagy bajokban vigasztalóm, balsors csapásai között védelmezőm, jobb idők reményét, megnyugvást, új erőt új küzdelmekhez ez adott, ez az íróasztal; elveszett vagyont ez adott vissza, rámtámadó ellenségeket ez vert vissza; az életet újra kezdeni ez buzdított. Negyven éve beszélgetünk egymással, s még mindig van egymásnak valami mondani valónk.” JÓKAI, *Negyven év visszhangja*, 123.

ám az isteni gondviselés megakadályozta ebben. A verses önéletrajz végén pedig az öregkorban érkező szerelem is, bármit is értsünk alatta, az isteni gondviselés kontextusában nyer értelmet. Ezen a ponton válik nyilvánvalóvá a szöveg apologetikus tendenciája is, hiszen az *Életem* végső soron az öregkori szerelem tárgyát kívánja védelmezni:

Új erőt, új lelket érezek magamban.
Mint mesék madarát, újjá szült a hamvam.
S e tündérvilágban dicsfény közepette
Elmondjam e, milyen hön vagyok szeretve?
Úgy őrzik életemet, miként a *frigyládát*:
Mint *palládiumot*⁴³ latinok imádnák:
Mióta enyim vagy, nem ismerem a bajt
Ajkam nem ejt soha egy nyögést, egy sohajt.
Átölellek s aztán az arcodat nézve,
»Milyen szép a világ!« mondom megigézve.
Tökéletesebbet Isten nem teremthet,
Jobban nem tarthatja fel a világrendet –
Ha van atheista, a ki Istent tagad,
Kétségbeesett, ki átok szóra fakad,
Pessimista, kinek minden rossz a földön,
A ki keresi, hogy vad boszút kin töltsön,
A kinek a szíve, mint a kő, oly kemény:
Adj neki oly nőt, mint a minőt nyertem én.⁴⁴

Az öregkori szerelem és az egész életút védelmében mondott apológia nem tartalmazza az önéletrajzi elbeszélések olyan szabványos elemeit, mint a szerző genealógiája, sőt a születés helyére is csupán Komárom kapcsán történik utalás. Rendkívül feltűnő ugyanakkor az a tény is, hogy ebben a szövegben egyetlen utalás sem történik Jókai első házasságára. Ez a tény azzal lehet összefüggésben, hogy a verses önéletrajz megírásával egyidőben 1899. október 1-jétől a Magyar Nemzetben közölt *Az én életem regénye* című írásában Jókai immár második házassága után kifejezetten az elsőnek szentelt kitüntetett figyelmet. Igaz, saját bevallása szerint, azt is apologetikus szándékkal írta, épp e második házasság védelmében: „De megírtam a halott nő dicsőítését azért, hogy az új nőt emelhessem a piedesztálra.”⁴⁵ Az *Életem* utolsó sorai is szoros korrelációban vannak *Az én életem regényével*. Az öregkori tudás és tapasztalat átadásának mozzanata ugyanis az írás ténye révén olyan rituális cselekvéssé válik, amelynek a magyarázata valójában a Magyar Nemzetben közölt emlékiratban van kifejtve. Jókai verses önéletrajza nem tudást, nem tapasztalatot és nem hatalmat kíván átruházni az írás címzettjére, hanem az életút során begyűjtött dicsőséget – ezt pedig vélhetően egyfajta kompenzációként a család és a közvélemény részéről ért támadásokért, valamint a meghozott áldozatért:

43 Kiemelések az eredetiben - T. Zs.

44 *Életem*, 50-51.

45 A szöveg kötetkiadásai közül a következőt használtam: JÓKAI Mór, *Az én életem regénye. A hajdani nemzeti színházról*, Bp., Révai, 1901, 1–145.

Eljutottam hát az Olymp tetejére,
 Homlokom a babér zöld ágát elérte,
 De nem csak a babér: *örök zöld*⁴⁶ itt minden,
 Körülem két szemem bárhová tekintsen.
 A Te virágaid engemet megértnek
 Tudják, boldogságom miért oly temérdek.
 A mikor a fejem a válladra hajtom,
 Több a nagy Olympnál ez az édes otthon
 Nem babér, nem pálma; de virágzó inda
 Takarja árnyékát halántékainkra.
 Mit adjak én Neked hűségért, jóságért
 Arczodnak éltető hű mosolygásáért?
 Édes csókjaidért, fájó könnyeidért
 Aranybol gyémántbol alkotott szívedért?
 Aureolámat fejemről leveszem
 S a Te angyaliszta homlokodra teszem.⁴⁷

Hogy a dicsőségnak, az elért sikereknek ezt a rituális átadását mi indokolja, azt Jókai *Az én életem regényében* fejtette ki. Laborfalvi Rózával nemcsak a társadalmi elismerés szempontjából osztozhatott sikereiben, hanem az alkotó, művészet teljes értékű megélésében is, amiről második felesége épp e házasság mellett való döntésével mondott le. Az idős, életét egyre hangsúlyosabban az elmúlás felé való átmenet kontextusában megélő Jókai szimbolikus cselekedete egyfajta köszönetképpen is értelmezhető: a piros vászonkötésű noteszbe írt verses önéletrajzzal nemcsak elért társadalmi-szakmai sikereit testálta szimbolikusan fiatal feleségére, hanem élettörténeti narratívája átadásával élete hátralevő éveit is a kezébe helyezte.

Az aureola szimbolikus átadása a költemény végkicsengésében lényegében Jókai második felesége apoteózisával jár együtt. Az *Életem* ebben a tekintetben abba, az életút végén született szerelmi költészetbe illeszkedik, amelyet Jókai Grosz Bella védelmében írt. Erről a költészetéről az irodalomtörténet-írás alig tud valamit, a korabeli lapok hasábjain megjelent versek összegyűjtése még várat magára. S ha némi túlzást is sejtethünk Vészi József azon kijelentésében, hogy kötetekre menő poézisről lenne szó,⁴⁸ s ha a szövegcsoporthoz alapos vizsgálata sem oldaná meg feltételezhetően a létrejöttével kapcsolatos értelmezési dilemmákat (hogyan tudniillik kényszer hatására vagy pedig saját belső meggyőződésből írta volna e szövegeket Jókai),⁴⁹ e költészet áttekintése értékes adatokkal szolgálhatna Jókai utolsó évei írásgyakorlatainak megértése tekintetében.

46 Kiemelés az eredetiben - T. Zs.

47 *Életem*, 51-52.

48 Vészi József, *Hiénák Jókai sírján. Válasz egy pamfletre = Rózától Belláig*, 303.

49 A Jókai halálát közvetlenül követő időszakban a második házasság megítélésével kapcsolatos, a közönség szenzációéhségére is érzékeny közlemények e költészetet érvelésük erősítésére is használták. Lásd ehhez: FÉNYES László, *Jókai Mór utolsó évei. Prológ = Rózától Belláig*, 259-287.; Vészi, i. m.; FÉNYES László, *Jókai Mór utolsó évei körül (Válasz Vészi Józsefnek) = Rózától Belláig*, 331-357.

Konklúziók

Jókai Mór *Életem* című verses önéletrajzában az életút retrospektív szemléje kettős forrásból táplálkozott: egyrészt az öregedés önmagában is érzékelt élményéből, másrészt pedig e tapasztalatnak a második házassága okozta krízishelyzet általi felerősödéséből. Az önéletrajzi elbeszélés funkciója, apologetikus tendenciája ebben a tekintetben nemcsak az öregkori szerelem tárgyára vonatkozott, hanem magára az elbeszélés szerzőjére is: az életút retrospektív újragondolása annak az önmagát megnyugtató, az öregedéssel és a második házasság botrányával szembesülő, küszködő Jókainak az írásgyakorlata, aki az isteni eleve elrendelés kontextusában vélte életét az öregkor perspektívájából saját maga számára is megnyugtató módon újragondolni, és egyfajta külső tekintettel való számolás révén mások előtt is igazolni.

A kettős forrásból táplálkozó verses autobiográfia így módon az életút vége fele írt kettős szöveggörnyezetbe is illeszkedik. Az öregség mint az identitás összetevője jelentős helyet foglalt el Jókai önmagáról való gondolkodásában kései szépirodalmi és önéletrajzi jellegű írásaiban egyaránt. Az *Életem*nek ugyanakkor azzal, az életútvégi szövegcsoporthal is nyilvánvaló a kapcsolata, amelyet Jókai apologetikus tendenciával 1899 körül vagy után, második házassága és második felesége védelmében írt. Ennek a szövegcsoporthoz egy jelentős részét a hasonló, ütemhangsúlyos verseléssel, felező tizenkettes vesszősorokkal Grosz Bellához írt költemények teszik ki.⁵⁰ A prózában már korábban is többször elmondott, ráadásul az *Életem* című szöveggel szinte azonos időben született *Az én életem regényében* megismételt életelbeszélés mellett és a Grosz Bella védelmében írt egyéb elbeszélő költemények kontextusában a versben újramondott élettörténet az életút retrospektív szemléjére alkalmazott poétikai gyakorlat is lehetett Jókai számára.

Arra a kérdésre, hogy Jókai miért maradt e forrás esetében a magánszféra kéziratok közegénél, nehezen adható egyöntetű válasz. A korabeli sajtóorgánumok Jókai utolsó éveivel egybeeső évfolyamainak vizsgálata előtt azért is, mert nem zárható teljes bizonyossággal ki annak a lehetősége, hogy e verses önéletrajzi elbeszélés talán nyomtatásban is ott rejlik valamelyik napilap tárcarovatában vagy más típusú folyóirat hasábjain. Noha Jókai a szöveget egyöntetűen második feleségének szánta, feltételezhetően esetében is számolt a külső tekintet lehetőségével. Más, a felesége védelmében írt apológiáit és köszönetnyilvánításait fenntartás nélkül performálta szélesebb közönség előtt is. Vészi József szerint, az általa látott, az életút végén Bellához írt költemények közül az *Életem* a legmonumentálisabb alkotás.⁵¹ Valószínűleg terjedelmi okok miatt nem közölte *Az Újság* című lap 1911-es évfolyama sem egész hosszában. Jókai életében való megjelentetésének akár hasonló prózai okai is lehettek. Az *Életem* mindenestre az öregedés kérdésével és a második házassága krízisével számoló Jókainak olyan írásgyakorlata, amely ha önmagában nem is válaszolja meg Jókai és az öregedés összetett életútvégi problémáját, hasznos adatokat szolgáltat az ezzel kapcsolatos alkonyi homályának eloszlításában.

50 Ezekből közül hármat Kelecsényi László: JÓKAI MÓR, *Évfordulón = Rózától Belláig*, 227–229. [Megjelent: Pesti Hírlap, 1900. szeptember 16., Ország-Világ, 1900. szeptember 23.]; Bellához – *Harmadik évfordulón, uo.*, 247–248. [Megjelent: Magyar Nemzet, 1902. szeptember 17.]; *Ünnep előtt – Bellámhoz, uo.*, 257–258. [Megjelent: *Az Est hármaskönyve*, 1927.]

51 Vészi, i. m., 306.